DISCUŢII

PENTRU UN DICŢIONAR ISTORIC AL LIMBII ROMÎNE

DE

M. ZDRENGHEA

În urma dezbaterilor, organizate de Institutul de lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R., în iulie 1952, privitoare la « Dicţionarul limbii romîne », s-a renunţat la tipărirea dicţionarului în forma în care se găsea şi s-a hotărît ca, de îndată, să se treacă la redactarea şi tipărirea în 4 volume a « Dicţionarului limbii romîne literare contemporane »[1]. S-a mai hotărît atunci ca, pe lîngă acest dicţionar, să se mai lucreze şi un « Dicţionar istoric al limbii romîne », un « Dicţionar etimologic » şi un « Dicţionar dialectal ».

În cele ce urmează, ne vom ocupa în mod special de « Dicţionarul istoric ».

★

Se ştie că limba este un mijloc, un instrument cu ajutorul căruia oamenii comunică între ei, fac schimb de idei şi se înţeleg reciproc. Toate cuvintele cuprinse într-o limbă formează laolaltă vocabularul acelei limbi, lexicul ei. El este cel mai sensibil la schimbări şi se află într-o stare de schimbare aproape neîntreruptă. Aceasta se datoreşte faptului că industria şi agricultura, comerţul şi transporturile, tehnica şi ştiinţa sînt într-o continuă dezvoltare care cere limbii să-şi completeze vocabularul cu cuvinte şi expresii noi, necesare activităţii lor. În această situaţie, în mod firesc din vocabular va dispărea un anumit număr de cuvinte învechite, dar, în acelaşi timp, i se va adăuga un număr mult mai mare de cuvinte noi [2].

---

[1] Vezi pentru aceasta « Studii şi cercetări lingvistice », anul III (1952), p. 7 — 87.

[2] Vezi I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii, Ed. pentru literatură politică. 1953, p. 10, 11, 21, 22, 23.

BDD-A10231 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:21 UTC)

Ceea ce trebuie reținut din cele spuse mai sus este faptul că vocabularul e în continuă transformare și că, deci, cuvinte folosite mai ieri nu se mai cunosc azi sau sînt întrebuințate în prezent cu un sens în care nu mai bănuim pe cel original. De aceea nu ne-am putea mărgini numai la un Dicționar al limbii romîne literare contemporane în care cuvintele sau sensurile dispărute nu se mai înregistrează. I. V. Stalin [1] a arătat că limba nu poate fi studiată decît în legătură indisolubilă cu istoria poporului căruia îi aparține limba studiată și care este creatorul și purtătorul acestei limbi. În acest caz putem spune că și limba, la rîndul ei, ne poate ajuta la cunoașterea istoriei poporului care o vorbește. Întrucît în limbă tocmai lexicul e cel mai sensibil la schimbări, cunoașterea lui în dezvoltare ne va putea fi de cel mai mare folos. Iată de ce considerăm că întocmirea unui « Dicționar istoric al limbii romîne » nu numai că e binevenită, ci chiar se impune.

★

Dicționarul istoric este o operă lingvistică în care se « urmărește istoria cuvintelor... după documente scrise »[2] și în care limba e privită în dezvoltarea, în devenirea ei, în strînsă legătură cu istoria poporului.

Pentru ce e necesar un astfel de dicționar?

Am spus chiar mai înainte că dicționarul ne va putea ajuta să cunoaștem « condițiile istorice și sociale în care s-a dezvoltat poporul »[3], arătîndu-ne felul de trai și concepțiile dintr-o epocă. Nu se poate face un studiu suficient de documentat asupra istoriei limbii fără a urmări dezvoltarea vocabularului. Dicționarul istoric va fi, în această privință, de un neprețuit ajutor celui ce se va ocupa de istoria limbii. Elementele din vocabularul schimbător, mai ales cuvintele împrumutate, « dau adeseori un material foarte prețios în ceea ce privește relațiile din trecut și legăturile reciproce culturale ale unui popor cu alte popoare »[4].

Ne va ajuta apoi să vedem care dintre cuvintele limbii sînt vechi și se păstrează pînă azi, deci ne va fi de folos la stabilirea fondului principal de cuvinte al limbii noastre, care « are o importanță excepțională la stabilirea originii poporului »[5] și la stabilirea originii limbii sale. Ne va ajuta să cunoaștem procesul de formare și de îmbogățire a limbii literare. Ne va ajuta la stabilirea legilor interne de dezvoltare a limbii noastre.

Dîndu-ne sensurile cuvintelor, începînd cu cel mai vechi, ne apropiem de cuvintele din care derivă cuvintele noastre, deci ne ajută la stabilirea etimo-

[1] Vezi I. V. Stalin, lucr. cit., p. 20.

[2] V. I. Abaev, Despre principiile dicționarului etimologic, în « Voprosî iazîkoznaniia » (în traducere), nr. 5, 1952, p. 72.

[3] T. Săvulescu, Cuvînt de deschidere, în « Studii și cercetări lingvistice », anul III, 1952, p. 8.

[4] V. I. Abaev, lucr. cit., p. 75.

[5] Ibidem, p. 75.

BDD-A10231 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:21 UTC)

logiei cuvintelor. De aceea cred că ar fi bine ca Dicționarul istoric să fie în același timp și etimologic sau cel puțin să dea și etimologia cuvintelor. Sugerăm aceasta deoarece considerăm că o etimologie bună nu se poate da decît ținînd seama nu numai de forma cuvîntului, ci și de evoluția sensului cuvîntului, precum și de cunoașterea mediului concret istoric.

Or, noi am spus mai sus că un bun dicționar istoric va trebui să întrunească aceste două cerințe. De aceea credem că nu greșim cînd propunem ca Dicționarul istoric să fie și etimologic. Chiar și evoluția sensului cuvîntului se poate stabili mai ușor și mai științific, cunoscîndu-se etimologia cuvîntului și mediul concret istoric în care s-a dezvoltat cuvîntul. Un exemplu ne va lămuri aceasta mai ușor: cuvîntul romînesc *casă* derivă din lat. *casa* care însemna « colibă », « casă mică », « cocioabă ». Cunoscînd cuvîntul din care derivă *casă* al nostru și sensul pe care l-a avut în limba latină și cunoscînd și împrejurările istorice care au făcut ca strămoșii noștri să-și ridice numai mici locuințe din lemn (*casa* = colibă) în locul marilor clădiri de piatră (numite în lat. *domus*), ne vom putea explica ușor cum, atunci cînd au început să se ridice din nou clădiri din piatră, ele au fost numite tot cu cuvîntul *casa*, care începe să denumească orice clădire pentru locuit, cuvîntul *domus* pierzîndu-se între timp din limba noastră.

Lucrurile se petrec, desigur, și invers, adică, dacă vom cunoaște și sensurile mai vechi ale unui cuvînt, vom putea stabili mai ușor etimologia lui. De exemplu: pentru cei mai mulți vorbitori etimologia cuvîntului *rost* nu e cunoscută. De îndată însă ce vor afla că *rost* în limba veche însemna « gură », cuvîntul va fi pus în mod firesc în legătură cu lat. *rostrum* « cioc », « bot », deci gură de animale, partea de jos a feței.

Avînd în vedere acest raport de reciprocitate între aceste două feluri de dicționare, credem că ele ar putea fi unite și cercetătorii nu ar avea decît de cîștigat de pe urma acestui fapt.

★

Întrucît materialul pentru dicționarul istoric se scoate din documente scrise, va trebui, de la început, să se fixeze care vor fi aceste documente. Trebuie să spunem că noi mai avem lucrări lexicografice în care punctul de vedere istoric nu a fost neglijat. E vorba de « Magnum Etymologicum Romaniae » — al lui Hașdeu, « Dicționarul romîn-german » al lui Tiktin, « Dicționarul enciclopedic ilustrat », partea I. (« Dicționarul limbii romîne din trecut și de azi »), al lui Candrea și « Dicționarul limbii romîne » al fostei Academii. În aceste dicționare principiul istoric stă însă alături de alte principii.

Pentru toate aceste dicționare s-a scos un bogat material, dar care nu poate fi considerat complet. El este scos în cea mai mare parte din texte cu caracter religios. De aceasta ne putem convinge ușor, aruncînd o cît de sumară privire asupra bibliografiei « Dicționarului limbii romîne » al fostei Academii, în care

BDD-A10231 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:21 UTC)

textele cu caracter religios sînt în număr mult mai mare față de cele laice. În istoria limbii noastre literare, textele religioase au jucat fără îndoială un mare rol și nu se poate să le neglijăm, dar alături de ele sînt documentele laice (în care e înregistrată limba poporului) pe care trebuie să le folosim din plin, după cum va trebui să folosim pe o scară mult mai largă și letopisețele cronicarilor. Pentru a remedia acest neajuns, s-a și întocmit o bogată listă suplimentară de lucrări din care se va mai extrage materialul necesar.

Pe marginea extragerii de material [1] aș face cîteva observații și anume:

1. Din primele texte romînești trebuie să fie extrase absolut toate cuvintele, fiindcă numai așa s-ar putea stabili data exactă a înregistrării pentru prima dată a unui cuvînt în limbă, ceea ce este foarte important.

2. Considerăm că este necesar să se scoată material și din textele scrise într-o altă limbă (de ex. în slavă sau latină), dar în care se găsesc înregistrate cuvinte romînești, dacă acestea sînt anterioare primelor texte romînești. În aceste texte se întîlnesc înregistrate adeseori cuvinte romînești la o dată mai veche decît în textele romînești. Astfel, în documentele ardelene întîlnim la 1336 cuvîntul *Caprevara* (căprioara), la 1418 pe *Spyn*, 1468 *Plop*, 1485 *Kampur* (cîmpuri), 1491 *Thel* (tei), iar în Moldova la 1470 pe *falce*, la 1485 pe *Urĕclĕ* ș.a.

3. Este recomandabil ca materialul să se scoată din texte originale și nu din colecții de documente, fiindcă în colecții cuvintele sînt transcrise adeseori în mod nemulțumitor din punct de vedere filologic.

4. Pentru Dicționarul istoric al limbii noastre se va scoate material pînă la data de la care s-a scos material pentru Dicționarul limbii romîne literare contemporane.

5. Se va putea folosi, cu grijă, și materialul extras pentru dicționarele anterioare.

Ce cuvinte vor intra în Dicționarul istoric?

Credem că el trebuie să cuprindă:

a) toate cuvintele romînești;

b) cuvintele împrumutate din limbi străine care s-au adaptat sistemului fonetic și morfologic al limbii romîne;

c) derivatele care au dezvoltat un sens nou sau care au un aspect fonetic ndepărtat de cel al cuvîntului de bază;

d) termenii tehnici cu care s-a încercat îmbogățirea limbii;

e) numele proprii provenite din vreun substantiv comun și care pot contribui la lămurirea substantivului comun din care provin (exemplele date mai sus: Caprevar, Spyn, Plop etc.).

Credem că nu trebuie să intre în dicționar:

a) cuvintele străine care au fost întrebuințate numai incidental și în forma lor străină;

[1] Vezi și Szarvas Gábor și Simanyi Zsigmond, Magyar nyelvtörténeti szótar. Budapest, 1890 – 1893.

BDD-A10231 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:21 UTC)

b) numele proprii care nu aduc vreo lămurire privitoare la vreun substantiv comun;

c) cuvinte formate în mod cu totul subiectiv de lexicografi sau de scriitori (De ex. latinismele unor adepți ai Școlii latiniste sau creații cu totul ciudate, cum se întîlnesc unele la Dosoftei).

În ce privește tehnica de lucru, se vor stabili de la început principiile generale de lucru, fără ca acestea să fie prea rigide, fiindcă nu trebuie să uităm că fiecare cuvînt prezintă particularitățile sale specifice.

Iată cîteva din principiile generale ce trebuie să stea la baza dicționarului:

a) cuvintele se vor da în ordine alfabetică;

b) cuvîntul titlu se va da cu alte caractere decît explicațiile (eventual cu majuscule);

c) după cuvîntul titlu se vor da principalele indicații și forme gramaticale ale cuvîntului;

d) vor urma apoi diferitele sensuri ale cuvîntului. Primul sens va fi cel mai vechi și mai apropiat de cel etimologic, iar ultimul va fi cel mai îndepărtat de cel etimologic, cel mai apropiat de zilele noastre, adică sensurile se vor da în ordinea dezvoltării lor istorice;

e) sensurile vor fi susținute de citate care se vor da tot în ordinea vechimii. *Nici un citat nu poate fi creat de redactor*, spre deosebire de Dicționarul limbii romîne literare contemporane în care redactorii pot include citate create de ei. Este și just aceasta, deoarece redactorii vorbesc limba romînă literară actuală, deci ei pot crea citate, dar ar însemna să falsifice limba trecutului dacă ar da citate proprii. Citatele să arate, pe cît e posibil, și răspîndirea geografică a cuvîntului precum și dacă cuvîntul a fost folosit numai de o categorie socială sau a aparținut limbii comune etc.;

f) se va da *data* la care apare cuvîntul pentru prima dată. Pentru istoria limbii romîne, aceasta va fi foarte important;

g) se vor da, la sfîrșitul cuvîntului, cred, derivatele care nu au un sens nou față de cuvîntul de bază;

h) cred că va trebui să se dea și variantele formale.

În ce privește forma, cuvintele din titlu se vor da după ortografia în vigoare la data publicării dicționarului. Dacă însă vor fi cuvinte a căror pronunțare nu o cunoaștem azi, li se va păstra ortografia din text.

★

În cele de mai sus am încercat să arătăm necesitatea unui Dicționar istoric al limbii noastre și unele aspecte ale redactării lui.

Discuțiile în legătură cu această problemă rămîn deschise pentru a contribui la realizarea în cele mai bune condiții a acestei importante lucrări a Institutului de lingvistică.

BDD-A10231 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:21 UTC)